

Славиша Ковачевић
Правни факултет у Нишу
slavisa@prafak.ni.ac.rs

ДРУШТВЕНА И ПОЛИТИЧКА УЛОГА РЕЛИГИЈЕ У ТРАНЗИЦИЈИ

Апстракт: Друштвена и политичка функција религије, дакле, укључује различите облике легитимизације власти, обликовања идентитета, етичког регулисања и мобилизације, који сви заједно чине религију значајним фактором у обликовању и вођењу друштава. Кроз историју, религија је била важан фактор у стварању политичких уверења и структура моћи, али је такође била и средство за изазивање тих структура када су оне сматране нелегитимним, неправедним или неетичним. Религија, у својој суштини, не тежи политичкој моћи, јер њен фокус није на владању светом, већ на духовном развоју и моралним вредностима које води ка божанском савршенству. Кроз историју, религија је имала и критичку и ангажовану улогу у односу на политичке системе, било да их легитимише или оспорава. У савременом друштву, њене моралне вредности и принципи обликују политичке ставове и вредности, посебно у питањима правде, права и етике.

Религија и политика су прожимајуће области: увек постоји религиозно у политици и политичко у религији. Религиозна уверења одређују политичка убеђења, а политичка убеђења често су инспирисана религиозним уверењима. Религијска уверења дубоко утичу на политичка убеђења јер обликују основне ставове о моралу, правди, слободи, ауторитету и друштвеним вредностима. Кроз политичку мобилизацију, легитимацију власти, утицај на законодавство и друштвене норме, као и кроз критичку функцију, религија има кључну улогу у обнављању и обликовању политичког живота. Уједно, религија може бити и чинилац политичких промена, у зависности од друштвених и политичких околности.

Кључне речи: друштво, политика, религија, улога, транзиција.

Уводна разматрања

Однос политике и религије и њихово прожимање није било предмет систематских научних истраживања. Део разлога свакако лежи у сложености, динамичности и променљивости њиховог односа, али, не треба превидети чињеницу да истраживачи још увек нису довољно свесни значаја и последица њиховог међупрожимања. Зато су црква и религија као чинилац политичке културе прилично запостављени упркос томе што узете заједно или појединачно чине нераскидиви део човековог живота. Негација религијског фактора у политици, у комунистичком периоду, легитимисала се идеолошком тврдњом да је „религија опијум за народ“ или психолошки, да њена улога није већа од архетипске или резидуалне. Религију и цркву није успео да искорени комунизам, иако је један од основних стубова тог система био атеизам. Сви

атеистички, агностички или секуларни, односно арелигијски приступи, нису свесни да је религија основно, суштинско, карактеристично, битно обележје и потреба човека и друштва. Улога религије у процесу транзиције из комунизма у демократију заиста је била значајна, нарочито у земљама источне Европе и бившег Совјетског Савеза, где су религиозне институције и верске заједнице имале дуготрајан утицај и снажну симболичку улогу у друштву.

Средњовековно схватање политике било је доминантно условљено хришћанским погледом на свет. Према том схватању, политика као овоземаљска реалност се одређује у негативним категоријама, као делатност недостојна човека, као рђава и грешна творевина. Једини легитимни идеал хришћанства је успостављање Божијег царства на земљи, а основне врлине којима човек треба да тежи су вера, нада и љубав. Све што обележава овоземаљски живот је привремено и представља припрему за вечни живот. Реализација човекове суштине није могућа на овом свету, већ са оне стране историјског времена и простора. Земаљска држава је само претходница и увод у вечни живот у Божијој држави. Као последица првобитног човековог греха, држава је место неправде, принуде, егизма и неједнакости. Нелојалност према материјалној држави људи изражава се повлачењем у приватност и пасивну покорност. Овоземаљска држава је оправдана само уколико је средство реда и мира и припреме за вечни живот. Њена политика је оправдана ако је у служби духовне власти.

Грађанске револуције у Европи отвориле су пут партикуларизације “универзалног царства”, одвајање цркве и државе и секуларизацију друштвено-политичког живота. Тиме се улога цркве трансформише али не умањује, а религијски елемент ослабљен у општем портрету политичке културе. Ренесанса, рационално природно право и просветитељство, као нови научни поглед на материјално-историјску стварност, значили су превазилажење владајуће теолошке концепције стварности и цркве као отвореног политичког субјекта и чиниоца власти. Филозофско-научна основа “револуционарних промена” пронађена је у рационализму, који проглашава људски разум као једино мерило мишљења, и с друге стране у емпиризму, који људско искуство поставља за једино мерило сазнања и деловања. Индивидуализам и људска права и слободе постају основно начело организовања, независно од традиционалног органицизма, духовних ауторитета и поданичке облигације.¹ Све што се може доказати и применити у стварности постаје меродавни оријентир социјалног и политичког понашања. Аподиктичност теолошке истине уступа место човековој моћи расуђивања. Историјски догађаји везани за Француску револуцију и покрет реформације кључно доприносе декомпозицији римокатоличанства и стварању протестантске религиозности. Настанак националних суверених држава, црква добија статус државне религије. Спасење више не подразумева испуњење апстрактне божанске воље, већ лично одрицање појединца пред богом. Вера у бога постаје приватно право. Облици традиционалне хришћанске аскезе сада добијају световни карактер. Протестантизам представља реформисану хришћанску духовност која прожима рад и религиозност. Рационализација религије у правцу развоја капиталистичког друштва, у ствари, је рационализација нагонског карактера човека у остваривању добити и економској етици деловања.² Поред реформације и калвинизма је религија унутарсветског деловања: превазилажење паганског природног стања човека могуће је, не праштањем и искупљивањем, већ радно-делатним одговором на божији позив.³

¹ Rifkin 1986, 20.

² Weber 1972, 372.

³ Käsler 1979, 170-173.

Друштвене функције религије

Француски социолог Емил Диркем дао је значајан допринос проучавању религије својом теоријом социјалног функционализма, приступа који проучава како друштвене институције, укључујући религију, обликују и одржавају друштвену кохезију. Сматрао је да је религија суштински друштвен феномен.⁴ Диркем је анализирао аустралијске Аборигине и њихов тотемски систем, који је био основни елемент његове студије. Он је тврдио да су тотеми (свети симболи) кључни за организацију друштва и извор моралних норми и вредности. Диркем је описао интензивно осећање заједништва и ентузијазма које се јавља током верских ритуала, сматрајући да оно јача социјалну кохезију и осећај припадности. Верски симболи, као што су тотеми, су одраз колективних вредности и емоција друштва. За Диркема, религија није само пуко индивидуално веровање или израз личне духовности, већ је, пре свега, друштвени феномен који обликује и одржава заједничке вредности и норме, игра кључну улогу у интеграцији индивидуа у друштво. Кроз учешће у верским ритуалима, људи се повезују и осећају припадност заједници. Теорија религије код Диркема уско је повезана са појмом друштвене солидарности: религијски ритуали јачају везу између чланова друштва и граде осећај повезаности.

Сакрално, или свето, представља подручје стварности које је посебно, одвојено и често схваћено као надљудско или трансцендентно. Сакрално изазива осећај (страхо)поштовања и изузетности – као одвојеност од свакодневног и профаног живота. Сакрално има дубоке везе са друштвеним вредностима и нормама. Религиозни ритуали везани за сакрално обликују идентитет појединца и јачају друштвену солидарност. Са друге стране, профано представља област свакодневног живота, света ствари које нису означене као свете. Профано је део свакодневног живота, укључујући обичне активности и предмете, за разлику од сакралног, профано није обухваћено осећајем страхопоштовања. Профано се одређује практичном употребом и свакодневним интеракцијама: постоји стална интеракција између сакралног и профаног у друштву. Сакрално и профано су међусобно зависни и помажу одржавање друштвене равнотеже. Религиозни ритуали играју кључну улогу у одржавању везе између ова два појма, обезбеђујући континуитет друштвених вредности.

Макс Вебер, немачки социолог и филозоф, придавао је велику пажњу проучавању религије у оквиру своје опште социолошке теорије. Вебер је утврдио везу између протестантског хришћанског учења, посебно калвинизма, и развоја капитализма у Европи: протестантске вредности, као што су радна дисциплина, штедња, акумулација и одговорност, допринеле су стварању капиталистичког друштва.⁵ Вебер је користио појам "рационализације" како би описао процес кроз који су традиционална, магијска и емоционална објашњења света била замењена рационалним и научним приступом⁶. Иако је сматрао да су рационализација и дезоријентација, тј. губитак смисла, присутни у модерном друштву и да религија може бити извор или реакција на овај процес, Вебер се ограничио само на феномен емпиријске рационализације и секуларизације друштва која се може означити као *религијска идеологија* примењена на један тип друштвеног поретка.

Истражујући начин на који религија утиче на друштвену структуру и индивидуално понашање, Вебер је посебну пажњу посветио улози религије у формирању вредносних система, норми и друштвене контроле. Сматрао је да је кључно разумети

⁴ Диркем, 1982.

⁵ Weber 1930,19.

⁶ Гиденс 2005,

субјективна значења и мотивације које људи повезују с њиховим деловањем, укључујући и религијске веровања и праксе. Вебер је идентификовао четири основна типа религиозности: мистична, ентузијастична, аскетска и конфесионална. Сваки од ових типова има одређене карактеристике и повезан је са специфичним друштвеним и економским условима. Најзначајнија критика Веберу је да се капитализам није само развио унутар протестантске етике, већ у другим културама и религијама.

Упркос *теорији диференцијације друштвеног система*, која наглашава строгу аутономију различитих суб-система (као што су религија, политика, економија, право итд.), системи нису потпуно одвојени, већ су међусобно повезани, посебно на нивоу општости друштвеног система. У социолошким теоријама, попут оних које су развијали Парсонс и Луман⁷, постоји крута одвојеност друштвених подсистема али се недовољно анализира како они функционишу у синергији, иако имају своју специфичну релацију и динамику. Иако религија и политика имају различите функције (религија пружа моралне норме и смисао, док политика доноси законе и управља друштвом), многе друштвене вредности и норме могу бити заједничке и произаћи из оба система. На пример, многе западне државе темеље своје законе на хришћанским моралним вредностима, док исламске земље користе шеријат као правни оквир који је дубоко укорјењен у религијским учењима. Кроз овакве вредности, религија и политика могу утицати на обликовање закона, норми, као и јавних политика које регулишу друштвене односе.

Процес десекуларизације. Десекуларизација означава процес поновног наглашавања религије и њеног враћања у јавни и приватни живот након периода секуларизације, у коме су религијске структуре и утицаји били маргинализовани или сведени на личну сферу. Weigel је истакао десекуларизацију као једну од доминантних чињеница краја 20. века, указујући на све већи утицај религије у јавном животу, политици, култури и свакодневним друштвеним односима.⁸ Религијски покрети, како у виду обновљених традиционалних религија, тако и кроз нове верске групе, стекли су већу подршку и видљивост у друштву. Овај феномен је видљив у разним деловима света, од исламских земаља до САД, Латинске Америке, посткомунистичких и других региона где се религија поново интегрише у јавни живот. Вајгелова тврдња о десекуларизацији као „доминантној чињеници“ краја 20. века указује на то да је религија у многим деловима света постала значајан фактор који обликује друштво и културу. Ово се некада манифестује као изазов секуларним вредностима и постмодерним структурама, подсећајући да религија, иако је можда привремено изгубила утицај, није нестала из колективног живота. Велики повратак православној религији наступио је после урушавања социјал-комунистичких система. У историји људског рода, политике и идеологије често су ишле против саме природе човека, посебно запостављајући антропологију појама *homo religiosus*.

Биговић истражује дубок и сложен однос између цркве и друштва, наглашавајући како је црква позвана да буде активан, али и критички чинилац у друштвеним процесима, да црква треба да има критичку дистанцу од световних структура моћи, како би могла да буде пророчки глас у друштву, да указује на неправде и моралне девијације, да интегрише а не асимилије, да утиче на друштво без губљења аутентичности као система вредности који се заснива на еванђељу. Биговић образлаже потребу за отвореним дијалогом између цркве и савременог друштва, разумевање изазова модерног

⁷ Уп: Parsons 1951; Luhmann, Niklas 1997.

⁸ Weigel, 1990, 20. Вајгел истражује дубоке односе између религије и демократије, у контексту политичких промена 20. века, изазова модерне демократије, укључујући комунизам и тоталитарне режиме, и како је постепено развијала позитиван однос према демократским вредностима.

доба, укључујући секуларизацију, плурализам и глобализацију, али истовремено да сачува своје темељне вредности.⁹

Религијско повезивање заједнице

Религија често функционише као снажан извор колективног идентитета и кохезије¹⁰. Верске заједнице окупљају људе, подстичу осећај припадности и нуде друштвену мрежу подршке. Ритуални аспекти религије – молитве, церемоније, празници – обележавају заједнички простор и време за заједницу, јачајући везе између чланова. Функција религије као средства за повезивање заједнице односи се на њену способност да створи осећај заједништва међу људима кроз веровања, обреде и вредности.

Заједнички идентитет и осећај припадности. Религија пружа заједнички оквир веровања и вредности, чиме се ствара осећај идентитета који повезује чланове заједнице. Кроз заједничку веру и симболичке елементе (као што су светковине, ритуали, свете књиге и обреди), људи осећају припадност групи која дели исте вредности и сврхе. Религија често пружа заједнички идентитет и систем вредности који повезују појединце унутар исте заједнице. Ова заједничка основа омогућава члановима друштва да се препознају као део исте групе, што ствара осећај солидарности и подршке. Без обзира на социјалну или економску позицију, сви чланови религијске заједнице деле заједничку веру и вредности, што ствара осећај једнакости и припадности. Ова димензија религије често наглашава универзалност и братство, смањујући осећај подељености међу друштвеним слојевима.

Друштвени ритуали и обичаји. Религијске церемоније, као што су молитве, фестивали, венчања, и погребни обреди, окупљају људе и омогућавају им да учествују у заједничким активностима. Ови ритуали служе као симболи солидарности и јединства, јер окупљају чланове заједнице у истим искуствима, што доприноси емоционалном повезивању и осећају блискости. У многим религијама богослужења, празници и други ритуали окупљају припаднике различитих *друштвених слојева* у заједничким просторима, где се сви третирају једнако у духовном смислу. Тиме се стварају места и тренуци где разлике постају мање важне, а јединство заједнице долази до изражаја. Религиозни ритуали и обреди, као што су молитве, празници и свечаности, окупљају људе у заједничком изражавању вере и припадности и обнављају заједничке вредности и појачавају друштвене везе, чиме се јача кохезија унутар заједнице.

Морални и етички кодекси. Религија често дефинише моралне и етичке норме које регулишу понашање унутар заједнице. Кроз ове норме, религија обликује начин на који се људи међусобно односе, подстичући вредности као што су поверење, поштовање, саосећање и солидарност. Ови етички кодекси доприносе стварању стабилне заједнице засноване на поштовању заједничких моралних вредности. Религија поставља моралне стандарде и правила понашања која обликују друштвено прихватљиво понашање. Ова правила доприносе стабилности и предвидљивости друштвених односа, што помаже у одржавању друштвеног реда. Многе религије промовишу моралне норме које наглашавају једнакост, милосрђе и солидарност према свим члановима друштва, без обзира на њихов социјални статус. Таква етика може инспирисати богатије слојеве да подржавају сиромашније или маргинализоване групе, што ствара осећај јединства и смањује јаз између слојева.

⁹ Биговић 2000, 33.

¹⁰ Шушњић 1998, 425.

Социјална подршка. Религијске заједнице често пружају практичну подршку својим члановима кроз институције као што су верске организације, хуманитарни програми, социјална помоћ и међусобна подршка. Религије често подстичу вернике на добровољне активности, милостињу и социјално ангажовање. Кроз такве акције, верске заједнице могу послужити као платформа за помагање и повезивање различитих друштвених слојева, што доприноси осећају социјалне кохезије. У тренуцима кризе, болести или губитка, чланови заједнице пружају емоционалну и материјалну помоћ једни другима, чиме се учвршћује осећај међусобне повезаности и солидарности.

Образовање и преношење традиције. Кроз религијске школе, верске службе и подучавање, религија игра важну улогу у преношењу знања, традиције и вредности на нове генерације, осигурава континуитет религијске заједнице и њеног идентитета, док млади чланови усвајају вредности и норме заједнице и осећају припадност.

Допринос друштвеном јединству и стабилности. Религија може служити као стабилизујући фактор у друштву, усмеравајући заједничке активности и циљеве ка општем добру. Повезујући људе кроз идеју универзалних вредности или моралног реда, религија може смиривати сукобе и промовисати сарадњу унутар заједнице, омогућавајући да се разлике превазиђу ради ширег јединства. Социолошки гледано, религија заиста игра кључну улогу у друштвеној интеграцији. Као друштвени феномен, религија окупља људе око заједничких веровања, вредности и ритуала, чиме доприноси осећају припадности и солидарности унутар заједнице.

Политичка улога религије

Као извор основних вредности, религија је важан део политичке културе јер она даје или одузима политички легитимитет световном ауторитету. Религија даје али не прима легитимитет државне власти. Данашње универзалне религије су цивилизацијски регулатори друштвеног и културног начина живота. Као саставница тако профилисаног начина живота, ни политика не може избећи последице њиховог деловања. Истрајност цркве, упркос модерној секуларној техничкој рационалности и објективном научној материјализму, јасно показује њену историјски реалну снагу и моћ. У условима политичко-партијског и идеолошког атеизма, који је био изражен у левичарским и комунистичким режимима, религија је, историјски, национално и културно дубоко остала у народној традицији и представљала снажан фактор делегитимизовања тог политичког режима.

Религија претпоставља универзалну интеграцију и еманципацију политичког друштва, без парцијалне партификације. Политика је променљива и варијабилна појава у односу на религију која је универзална и трајна и као такава значајан коректив варијабилности, превртљивости и неморалности политике. Стога су њене функције у политичком животу одређујуће и значајне.

Религија и политика у савременом друштву. У модерним друштвима, посебно онима у којима доминира секуларизам, религија се често посматра као негативан фактор у политици, јер њена улога може изазвати напетости у односу на секуларне принципе владавине. Религијска учења о власти, правди и моралу често нису усклађена са политикама које се базирају на плурализму, демократији и људским правима. Религија, нарочито у својим основним учењима, не види политичку моћ као крајњи циљ или мерило истинске вредности живота. Религијски циљ човека темељи се на духовном испуњењу, подстицању унутрашњег мира и спасења, а не на политичкој моћи или остваривању партикуларних интереса поретка.

Разматрање религије као система који у основи није политички усмерен, већ тежи духовном циљу, указује на важан аспект односа између религије и политике.

Религија, као систем веровања и праксе, најчешће има циљ обликовања унутрашњег живота верника, духовног усмерења и моралног унапређења, док политички циљеви и ангажман обично долазе у други план или су посматрани као секундарни.

Духовни живот, како га види религија, темељи се на унутрашњем миру, моралном понашању и постизању духовног савршенства, што није у директној вези с политичком моћи или структурама власти. У хришћанству, нарочито у раном периоду, постојала је тенденција повлачења из политичког живота. Исус је често наглашавао да "цару припада царство", што се интерпретирало као позив на дистанцу између религије и политичког ангажмана. Хришћани су били позивани да се фокусирају на краљевство небеско, док су политички послови били сматрани мање важним. Иако у исламу постоје политички аспекти, попут улоге шеријатског права у друштву, религијски идеал за верника је да буде посвећен духовним вредностима, а не политичкој моћи. У многим муслиманским традицијама, постоји учење које позива на духовну обавезу према Богу, док се световни проблеми често посматрају као мање важни у односу на божанску вољу. Будизам, који тежи просветљењу и унутрашњем миру, духовном ослобођењу и медитацији, одбацује политику као средство за постизање најважнијих циљева.

Политичка и друштвена мобилизација. Религија често има улогу у политичком животу, било као подршка или као покретач промена. Кроз историју су многи покрети за друштвене промене били вођени или инспирисани верским уверењима. Политичка функција религије је значајна јер религија често обликује политичке вредности, ставове и идентитете појединаца и друштава. Религија има снажну улогу у мобилизацији маса за политичке циљеве. Верске вође, заједнице или организације често користе религијске доктрине као основу за друштвене промене, било да се залажу за правду, слободу, социјалну једнакост или национално ослобођење. Примери укључују покрете попут „теологије ослобођења“ у Латинској Америци¹¹, где је религија коришћена као инспирација за социјалну правду, као и разне национално-ослободилачке покрете у којима су верске идеје биле мотив за политичке акције.

Легитимација политичког ауторитета. Религија често има улогу у легитимизацији политичке власти, где се владари приказују као "божји изасланици" или као они који делују према божанској вољи. Овај облик легитимизације омогућава стабилност и ауторитет политичке структуре, јер се власт везује за религијске вредности и идеје које заједница дубоко поштује.

Легитимацијска политичка функција религије односи се на способност религије да пружи моралну, духовну или идеолошку основу за оправдање и прихватање политичке власти и друштвених норми. Религија кроз ову функцију често осигурава друштвено признање и стабилност власти, чинећи је морално прихватљивом и ауторитативном у очима грађана. Власт које се легитимише кроз религијске вредности често добија дуготрајнију подршку и поверење од стране заједнице.

Религија пружа морални оквир у којем је власт приказана као правична и пожељна, позивајући се на виши, трансцендентни извор ауторитета, као што је божански закон или воља божанства. Тиме се политички лидери приказују као слуге тог вишег закона, а не само као извршитељи људских закона. Легитимизација кроз религију осигурава да власт није само социјална или политичка творевина, већ део божанског плана или природног поретка, што је карактеристика многих традиционалних друштава. Такво оправдање може бити моћно, јер се грађани осећају дужним да поштују ауторитет као део божанске воље. У средњовековној Европи, монархије су често темељиле своју моћ на идеји божанског права, тврдећи да власт долази директно од Бога, и да је неупитна.

¹¹ Christiano 2008, 107.

Одржавање поретка и послушности односи се на то да религија често промовише послушност ауторитету као врлина. На пример, у хришћанским традицијама постоји идеја да је „свака власт од Бога дата“ што подстиче веру да је покорвање властима израз религијске дужности. Многи владари кроз историју, попут монарха или диктатора, користили су религију да би тврдили да је њихова моћ божански додељена. На пример, „божанско право краљева“ у хришћанској традицији, или идеја теократске власти у исламским државама, где се власт сматра од Бога додељеном и оправданом. У друштвима у којима је религија темељна за политички систем (као што су Иран, Ватикански град или Сијамска монархија), религијска уверења често формирају политичку идеологију и одређују легитимитет политичких лидера.

Јачање друштвеног консензуса. Религија има улогу у креирању заједничких вредности и норми које окупљају заједницу. Када су политичке норме усклађене с религијским вредностима, оне су друштвено прихваћеније и мање подложне критици, чиме се осигурава стабилност и већа кохезија у заједници. Религија може оправдавати друштвене хијерархије и разлике, приказујући их као део божанског поретка. Пример је кастински систем у хиндуизму. У условима друштвеног и политичког конфликта, религија је пацификујући фактор мирења, саборности и консензуса. Међутим, религија поред улоге промовисања мира/помирења кроз дијалог и толеранцију, такође може бити фактор у сукобима, посебно када се користи за мобилизацију против политичких ривала или као средство за оправдање сукоба. Верски мотивисани конфликти често имају комплексну динамику, где се етнички, политички и верски идентитети преплићу и обликују политичке односе између група.

Обликовање политичког идентитета. Религија често учвршћује политички, етнички и национални идентитет заједница, повезујући их кроз заједничке вредности, веровања и симболе. На тај начин религија може да учини политичке заједнице стабилнијима и кохерентнијима, оснажујући осећај припадности и заједништва. Ова функција је нарочито изражена у друштвима где су религија и етнички идентитет тесно повезани, као што је случај у неким блискоисточним, балканским и јужноазијским земљама. Религијски идентитет човека је, посебно у мултиконфесионалним заједницама, основа и претходница изведеног политичког идентитета. Верски идентитет је примарни облик идентификације човека и стога референтни оквир за политичко опредељење. Према томе, што је приврженост појединца религијском и црквеном ауторитету већа, то је већи степен утицаја религије на политику. Док са друге стране, атеистичка или секуларистичка оријентација нема већег значаја у религијској структури политичких ставова и оријентација.

Улога у стварању закона и политика. У неким друштвима религијске вредности имају директан утицај на законе и државне политике, где религијски принципи утичу на правну регулативу. Ово је изражено у државама које имају законе засноване на религији као што су шеријатски закони у исламским земљама или хришћанске вредности које се одражавају у законодавству других држава, на пример, закони против абортуса, истосполних бракова, итд., где религијски принципи обликују политике о друштвеним питањима, попут породице, образовања и моралних норми. Религија може обликовати норме и вредности које регулишу политичко понашање и очекивања од власти. Верске вредности, као што су праведност, поштење, милосрђе и одговорност, могу постати темељ за политичку етику и друштвене норме које утичу на функционисање власти и управе. У друштвима где религија има снажан утицај, политичари и државни службеници могу бити под притиском да се придржавају ових норми како би задржали подршку заједнице. Политичке дебате о моралним питањима, попут побачаја, марихуане, легализације дрога, права мањина и слободе говора, често су дубоко повезане са

религијским уверењима. Опозиција према побачају и истосполним браковима често је укорењена у религијским учењима о природи породице и људском животу.

Религија и друштвена правда (политичка правда). Религија се понекад користи као средство за борбу за друштвену правду, посебно у контексту сиромаштва, дискриминације и права. У многим религијским традицијама, политичка моћ и друштвени систем се посматрају кроз призму правде и једнакости. У Америци током грађанског рата, религија је имала кључну улогу у борби против ропства, док су многе цркве подржавале покрет за људска права 1960-их. Први вођа борбе за грађанска права, Мартин Лутер Кинг Јр., био је проповедник који је користио религијске принципе за критику политичких система и борбу против дискриминације. Уопште, религија је оријентисана на борбу против неправде, сиромаштва и угњетавања, позивајући на политичке промене које би омогућиле социјалну правду.

Тачно је да многе религијске традиције имају одређену дистанцу према политици, јер религија, нарочито у својим фундаменталним и духовним димензијама, тежи да се фокусира на религијског човека а не на политичког човека. Ово схватање се базира на идеји да је крајњи циљ религијског живота духовни напредак, постизање спасења или ослобођења, што није нужно повезано са политичким ангажманом или стварањем политичких власти.

Религија као извор критике политичке моћи. Иако религија може служити као инструмент легитимације власти, она такође има потенцијал да буде критична према власти и политичким системима, посебно када се ови системи перципирају као неправедни или неетични. Религије често постављају етичке норме које политичке власти треба да следе. Ако власти прекрше те норме, религија може постати средство за критику и оспоравање политике. У многим религијским традицијама, праведна власт је она која штити слабије и правичне законе. Ако власт не испуњава те моралне стандарде, она може бити критикована или чак оспорена. У хришћанству, на пример, Исус је позивао на "неприпадност свету", критикујући богате и моћне, док је уздизао сиромашне и обесправљене. У том смислу, хришћанство је историјски служило и као инспирација за револуције, покрете отпора и борбу против тираније. У исламу, посебно у шијитским традицијама, постоје учења која изазивају владавину која није утемељена на божанским принципима и правичности, као што је случај с идејом "владавине учених" (улема), која се може користити за ограничавање власти која се не покоравала исламским принципима.

Религија и одвајање од политике. Религија може бити оријентисана на дистанцирање од политичке моћи, сматрајући је световном или неважном у односу на духовне циљеве.¹² Неке религијске традиције позивају на повлачење из политичких борби, сматрајући да је право духовног живота независно од политичких питања. Ово је чест став у монашким традицијама или религијским сектама које теже изолацији и посвећености унутрашњем животу. У хиндуизму, посебно у учењима о карма јоги, религија је често посматрана као лична потрага за духовним напретком, а политичка моћ и друштвени статус су често сматрани мање важним у односу на духовну обавезу и постизање ослобођења (мокша). Генерално верник је позван да се бори за личну духовну слободу, што може подразумевати и критику ауторитарних политичких режима.

Вера и нација. Владета Јеротић у својој студији *"Вера и нација"* разматра сложен и суптилан однос између религије и националног идентитета, указујући на значајне међусобне утицаје и могуће тензије. Он посматра веру као духовни и трансцендентални оквир који обликује моралне вредности, етичке норме и дубљи смисао живота појединца и заједнице. Нација, са друге стране, представља историјски и културни идентитет,

¹² Wilson 1982.

формиран кроз традицију, језик и заједничке обичаје. Јеротић истиче да вера и нација могу бити комплементарне, али упозорава на ризике ако национални идентитет преузме примат над духовним вредностима. Његов став је да права вера треба да буде независна од етничког и националног осећања, истичући како хришћанство, а посебно православље, настоји да изгради универзалне вредности које превазилазе националне границе. Јеротић, као дубок критичар прекомерне везе религије и национализма, позива на опрез, јер национализам може довести до искључивости, а вера треба да буде отворена за све људе. Он подстиче вернике да национални идентитет поставе у здрав однос са вером, где ће духовне вредности бити те које усмеравају и обогаћују љубав према нацији, али без искључивости и мржње према другим народима.¹³

Званични став цркве о кључним и разноврсним питањима и проблемима појединаца, друштва и државе, о којима иначе одлучује политичка власт, не само што обликује позицију власти, већ и мотивише грађане да прихватају политичке одлуке. Посланице и беседе црквених великодостојника поводом верских празника или у симболичним и преломним тренутцима, имају значај објаве, поуке, одговора и оријентира за будућа понашања. Благослов политичким церемонијама је доказ божанске легитимације власти а присуство политичара на богослужењима је потврда њихове побожности.

Православна вера има велику улогу у процесу стварања и одржавања националне културе и традиције. Цркве националног имена одиграле су кључну функцију у буђењу националне свести, учвршћењу националног идентитета и мобилисању народа у стварању националне државе у којој је вера најзначајнија ознака. Национална црква је световни политички чиналац који непосредно тежи сједињењу вере и нације. Религиозни национализам укоренен у мањинским етничким заједницама које су територијално компактне, и данас је инспирација за сепаратне покрете у односу на постојећу државу и преусмеравање националног идентитета према новој политичкој заједници.

Духовна улога религије у транзицији

Обнова изворне улоге религије. Религија пружа оквир кроз који људи могу разумети живот и универзум, одговарајући на велика питања попут оних о пореклу, смислу постојања, смрти и ономе што долази после ње. Ова питања су дубоко егзистенцијална, а религија омогућава осећај смирења и дубљег схватања живота. Функција религије у давању смисла и сврхе живота има дубоку егзистенцијалну вредност и односи се на потребу људи да разумеју своје место у свету, универзуму и времену.

Људи су, као рационална и свесна бића, склони постављању питања о животу, смрти, пореклу света и свом месту у њему. Религија пружа оквире за одговоре на питања попут: „Ко смо ми?“ „Зашто постојимо?“ и „Шта је сврха нашег живота?“ Ови одговори омогућавају појединцима да виде живот као део ширег плана или циклуса, често повезаног с божанским или духовним реалностима. С обзиром на то да су пролазност живота и смрт неминовни, религија пружа утеху и структуру која помаже људима да прихвате ове аспекте егзистенције. Веровања о животу после смрти, духовној еволуцији или реинкарнацији нуде осећај трајности и континуитета, чиме ублажавају страх од смрти и пружају наду у наставак постојања на неки начин.

Религија често омогућава људима да се осећају повезано с нечим већим од њих самих, било да је то бог, универзум, природа, или заједница верника¹⁴. Ова повезаност пружа осећај смисла кроз доживљај да су део шире сврхе која надилази индивидуалне

¹³ Јеротић 1995.

¹⁴ Хамилтон 2003, 32.

границе и трајање. Када се суоче с кризама, патњом или губицима, људи се често окрећу религији за утеху и снагу. Религија омогућава појединцима да се ослањају на веру и уверење да су изазови део ширег плана или да имају смисао у ширем контексту, што помаже у превазилажењу тешкоћа. “Без невоље нема богомоље”.

Религијске приче, фигуре и принципи могу деловати као инспирација и модел за постизање одређених врлина или духовног савршенства. Кроз идентификацију с узвишеним идеалима, појединци осећају мотивацију да свој живот усмере према вишим циљевима, често замишљеним као смислен пут ка богу или савршенству.

Религија као морална и духовна алтернатива политици. Религија, посебно у критици секуларног света, често представља моралну алтернативу политикама које су засноване на интересима, моћи, и манипулацији. У том смислу, религијске традиције могу критиковати политичке режиме, често се позивајући на универзалне моралне законе који трансцендирају политичке структуре. Нагласак на „теократској“ или „божанској“ власти која је изнад политичких и људских закона, имплицира да политичка моћ мора бити усклађена са божанским законима. Слично томе, религијска питања често се користе као основа за оцењивање политичких система и њихових вредности.

Док је религија у многим традицијама била инструментализована за подршку политичким режимима, она такође служи као основа за отпор против политичких власти које се перципирају као нелегитимне или неправедне. Религијске институције често постају центри отпора, посебно када политичке власти прете духовним и моралним нормама. Историјски гледано, многи политички покрети су имали религијски карактер – од борбе за људска права, преко борбе против колонијализма, па све до савремених покрета за социјалну правду. Религијске вредности се користе као морална основа за изазивање постојећих политичких система и захтевају веће друштвене промене.

Религија као критика политичког система. Иако религија не мора нужно бити политичка, многе религијске традиције постављају моралне стандарде који се противе политичкој моћи, посебно када се та моћ злоупотребљава или постаје корумпирана. У многим случајевима, религија пружа критику постојећих политичких структура, постављајући их у светлу божанских и моралних вредности.

Религија представља извор моралне критике власти и политике, обуздавајући тако злоупотребу моћи. Верски лидери или заједнице могу критиковати друштвене и политичке неправде, подсећајући власт на одговорност према грађанима. Ова функција је нарочито присутна када верске институције делују независно од државе, пружајући глас опозиције или заговарања социјалне правде, као што је то био случај са црквама у борби против апартејда у Јужној Африци или православља у борби против комунистичког атеизма.

Формирање политичких вредности и ставова. Религијска уверења често обликују основне вредности које људи имају према важним политичким питањима, као што су слобода, правда, једнакост, људска права, солидарност, социјална правда, права мањина и други. Хришћанске вредности често фаворизују поштовање људских права, милосрђе и бригу за сиромашне, што може бити основа за либералну политичку идеологију која се фокусира на социјалну заштиту и равноправност. Ислам у многим случајевима наглашава важност социјалне правде, равнотеже између богатства и сиромаштва, као и поштовање права појединца и заједнице. То може утицати на политичке ставове који фаворизују друштвену једнакост и моралне законе као што је шеријат¹⁵. Хиндуизам често укључује концепте кармичког принципа и узајамног поштовања, што може обликовати политичке ставове према природи друштвених односа и одговорности према друштву и околини.

¹⁵ Gutierrez 1973, 55-57.

Политичка подела и секуларизација. Религијска уверења могу створити политичке поделе између различитих верских група или између религије и политике. Ово се може манифестовати у политичкој идеологији, која фаворизује религијску већину у односу на мањинске групе. У западним демократијама, питање односа између религије и политике је изазвало политичке дебате о томе да ли би држава требало да буде секуларна и неутрална према религији или би требало да фаворизује одређене религијске вредности. На пример, монархије су често користиле религијске аргументе да оправдају своју власт (божанско право краљева). Такође, политичке структуре могу користити религијске симболе и реторику како би створиле осећај заједништва и подршке међу грађанима. У теократским системима (као што су Иран или Ватикан), политички систем је у потпуности интегрисан са религијским ауторитетом, чинећи однос између религије и политике нарочито блиским и функционално повезаним.

Религијска уверења такође могу играти опонентну улогу према постојећем режиму.¹⁶ Многе религијске заједнице су користиле своја уверења као основу критику политичког система, за борбу против политичке неправде или опресије. На пример, у многим ауторитарним режимима, религијски лидери и заједнице су често заузимали критички став према властима, указујући на моралне и етичке пропусте политичког естаблишмента. Такође, религијски покрети су често предводили протесте против политичке репресије, као што је то био случај са бразилским католицизмом или исламским покретима који су се противили колонијалној или постколонијалној власти.

Религија и транзиција. Религија је у овом процесу деловала као чувар традиције, културног идентитета и духовних вредности које су дуго биле потискиване у комунистичким друштвима. Поновно успостављање вере помогло је људима да обнове свој лични и колективни идентитет и да пронађу морални оквир у периоду велике друштвене промене и несигурности.¹⁷ Многи верски ауторитети постали су симболи отпора комунистичким режимима, а касније и подршка у развоју демократских структура. Католичка црква, на пример, одиграла је важну улогу у пољској транзицији кроз подршку Солидарности, а православна црква у неким другим земљама деловала је као мост између старог и новог политичког поретка.

Католичка црква је имала кључну улогу у пољској транзицији у демократију. Током периода комунистичког режима у Пољској, црква је била једна од ретких институција која је остала независна од државе и као таква служила је као уточиште за народ. Она је пружала духовну и моралну подршку људима, подстицала дисидентство и подржавала отпор према ауторитарном режиму. Папа Јован Павле II је објавио "не плашите се", што је имало значај за снагу покрету који ће касније прерасти у Солидарност, а посебно синдикални и друштвени покрет који је постао симбол борбе за демократију. Католичка црква је активно подржавала Солидарност, покрет који је предводио Лех Валенса. Црква је омогућавала да се у њеним просторима одржавају тајни састанци, а свештеници су пружали духовну и практичну подршку члановима покрета.

Балкан је историјски простор сукоба и прожимања три велике религије — православља, католичанства и ислама — које су дубоко повезане са националним идентитетима различитих етничких заједница. Након деценија атеистичке и секуларне политике у социјалистичким државама, повратак религије добио је сложену и понекад конфликтну димензију. Повратак религије често је био повезан са јачањем националних осећања, при чему су религија и нација почеле да се схватају као нераздвојне. На пример, православље је постало симбол српског и грчког идентитета, католичанство хрватског, а

¹⁶ Clarke 2009, 188.

¹⁷ Ковачевић, 2015, 60-61.

ислам бошњачког и албанског. Религијски идентитети су поново постали важан начин идентификације са нацијом, што је у неким случајевима довело до конфликта са другим верским и етничким групама. Цркве и верске заједнице на Балкану добиле су већи утицај у политичком животу, што је често додатно наглашавало етничке и верске поделе. Политички лидери често су се ослањали на верске симболе и подршку верских институција у изградњи националне свести и легитимизацији својих политика, што је могло погоршати етничке тензије.

Распад Југославије и последични ратови у Хрватској, Босни и Херцеговини и на Косову пратили су сукоби између заједница различитих вера. У овом контексту, религија је често била средство мобилизације, где су сукоби додатно добијали верску димензију. Верске заједнице су, свесно или несвесно, постале делови политичких и етничких пројеката, што је допринело дубоком неповерењу између различитих заједница.

Повратак религије често је означавао обнову посебних верских симбола и обичаја у јавном простору, што је у мултиетничким заједницама Балкана створило осећај одвојености између група. Ово је довело до дубље подељености у заједницама које су раније имале јачи осећај заједничког идентитета. На пример, у Босни и Херцеговини, етнички и верски идентитети постали су обележје јавног живота, што је често резултирало тензијама. Иако је религија често посматрана као фактор раздвајања, она такође има потенцијал за стварање дијалога и мира. Многи верски лидери су се залагали за помирење и сарадњу међу различитим верским и етничким групама. Међутим, у контексту дубоко укоревених историјских подела и религијских стереотипа, ова улога религије често је била ограничена и недовољно искоришћена.

Тако је повратак религије на Балкану имао и позитивне и негативне аспекте. С једне стране, донео је обнову културног и духовног идентитета, али с друге, допринео је и подстицању међуетничких сукоба и тензија. За постизање дугорочног мира, важно је да религија не буде искључиво у функцији етничког или политичког идентитета, већ да промовише заједничке вредности које могу ујединити различите заједнице.

Улога православља у посткомунистичким земљама, нарочито у источној Европи и на Балкану, заиста је била значајна у процесу повратка нације, националне државе, историје и традиције. Православна вера је поново постала централни део националног и културног идентитета у многим од ових земаља. Православље је постало симбол повратка традиционалним вредностима, које су претходиле комунизму. У неким земљама, као што су Русија, Србија, Бугарска и Грчка, православна вера и црква постале су носиоци културног, духовног и националног идентитета. У овом контексту, православље се схвата као нешто што повезује садашњост с наслеђем предака и обједињује нацију. Православна црква је након пада комунизма почела да обавља и важну улогу у јавном и политичком животу. Црква је често подржавала иницијативе за очување националног суверенитета, противљење негативним последицама глобализацији и очување традиционалних моралних вредности. Овакав став често је утицао и на јавне политике, подржавајући националне политичке покрете и традиционалистичке вредности. Православне цркве су уложиле велике напоре у обнову храмова, манастира и друге верске и културне инфраструктуре. Ово обнављање културне баштине представља не само духовни, већ и национални симбол препорода, будући да су многи храмови били уништени или запуштени током комунистичке ере. Овај процес често је прерастао у симболички вид отпора према наметнутој идеологији из прошлости. Православна црква се у многим земљама поново укључила у пружање хуманитарне помоћи и подршке заједници, што је додатно учврстило њену улогу у друштву. Њена брига за сиромашне, болесне и угрожене пружила је моралну и материјалну подршку друштву, што је допринело обнављању поверења у Цркву као институцију.

Повратак православља као стуба нације, дакле, представља одраз потребе друштава да поврате осећај заједништва и културе континуитета након деценија атеистичке идеологије. Међутим, овај процес има и своје изазове, нарочито у домену односа са другим нацијама и религијама унутар истих држава.

З а к љ у ч а к

Улога религије у процесу транзиције из социјал-комунистичких у либерално-демократских друштава парламентарне демократије има значајну и велику улогу. Религија има доминантно интегративну функцију и доприноси превазилажењу друштвених подела насталих током транзиције, нудећи заједнички оквир вредности и уверења који су доприносили друштвеној кохезији. Религија је често служила као основа за легитимизацију нових политичких елита и институција, пружајући моралну подршку променама, јачајући њихову прихваћеност у друштву. Кроз повратак религијским вредностима, многе заједнице су редефинисале свој политички идентитет, често у контрасту са претходним атеистичким и тоталитарним режимима. Религија је омогућила стварање ширег друштвене сагласности око кључних питања, подстичући толеранцију и међусобно разумевање у постконфликтним или транзиционим друштвима. Кроз свој етички и хуманитарни оквир, религија подстиче обнову институција које промовишу социјалну правду, солидарност и бригу за маргинализоване групе.

Поред ових, треба нагласити и остале функције религије у транзицији. У пост-социјалистичким друштвима, транзиција је често значила и повратак религијским праксама и институцијама, које су биле потиснуте у претходном режиму. Ово је укључивало ревитализацију верских традиција и обреда, као и повећану улогу религије у јавном и приватном животу. Религија се јавља као извор моралних и духовних вредности које нуде алтернативу прагматичном и често корумпираном политичком систему, пружајући подршку онима који су разочарани политичким процесима. Религијске институције и црквени достојници често су заузимали критички став према неким аспектима транзиције, указујући на неправду, сиромаштво, неједнакост и моралну декаденцију који су произаши из процеса либерализације и демократизације.

Религија је игра кључну улогу у обнови основних моралних и етичких норми, пружајући стабилност и континуитет у друштвима која су пролазила кроз дубоке економске, политичке и културне промене. Свака од ових функција показује како религија делује не само као фактор континуитета, већ и као динамичан актер у обликовању нових друштвених и политичких оквира.

Литература

- Биговић, Радован (2000). *Црква и друштво*, Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету.
- Гиденс, Ентони (2005): *Социологија*. Београд: Економски факултет у Београду
- Диркем, Емил (1982): *Елементарни облици религијског живота*. Београд: Просвета, БИГЗ.
- Ковачевић, Славиша (2025): *Транзиција у демократију: трансформација друштва и консолидација демократије*, Ниш: Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу
- Käsler, D (1979): *Einführung in das Studium Max Webers*, München.
- Јеротић, Владета (1995): *Вера и нација*. Београд, Арс Либри.
- Jeremy Rifkin (1986): *Posustajanje budućnosti*, Zagreb: Naprijed.
- Luhmann, Niklas (1997): *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Gutierrez, Gustavo. (1973): *A Theology of Liberation: History, Politics, and Salvation*. Translated and edited by Caridad Inda and John Eagleson. Maryknoll, NY: Orbis Books,
- Хамилтон, Малком (2003): *Социологија религије*. Београд: Клио.
- Christiano, Kevin (2008): *Sociology of Religion: Contemporary Developments*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Clarke, Peter (2009): *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. Oxford: Oxford University Press. ..
- Parsons, Talcott (1951): *The Social System*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Weber, Max (1930): *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Wilson, Bryan (1982): *Religion in Sociological Perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Weigel, G, *Catholicism and Democracy* (1990): *The Order Twentieth Century Revolution*, Cembribde.
- Шушњић, Ђуро (1998): *Религија I и II*. Београд; Чигоја.
- Шушњић Ђуро (1988): *Знати и веровати*. Загреб: Хришћанска стварност.

Slavisa Kovacevic

THE SOCIAL AND POLITICAL ROLE OF RELIGION IN TRANSITION

Religion and politics are interwoven domains: there is always the religious in politics and the political in religion. Religious beliefs determine political beliefs, and political beliefs are often inspired by religious beliefs.

Religious beliefs profoundly influence political beliefs because they shape fundamental views on morality, justice, freedom, authority, and social values. Through direct political mobilization, legitimization of power, influence on legislation and social norms, and through a critical function, religion plays a key role in shaping political life. At the same time, religion can also be an instrument of political change and opposition, depending on social and political circumstances.

Social and political functions together shape religion as a complex social phenomenon that operates at the individual, community, and cultural levels, creating a deep connection between beliefs and social structures. This connecting function helps a community function more harmoniously, with a stronger sense of solidarity, trust, and support, thereby contributing to the stability and permanence of a social community over time.

Throughout history, religion has been an important factor in shaping political beliefs and power structures, but it has also been a means of challenging those structures when they are seen as illegitimate, unjust, or unethical. Religion, in its essence, does not seek political power, as its focus is not on ruling the world, but on spiritual development and moral values that lead to divine perfection. However, throughout history, religion has also played a critical and engaged role in relation to political systems, either legitimizing or challenging them. In modern society, although religion has largely withdrawn from direct political life, its moral values and principles continue to shape political attitudes and values, especially in matters of justice, law, and ethics.